

Bibliopolium

McDonald, Grantley:

Biblical Criticism in Early Modern Europe:

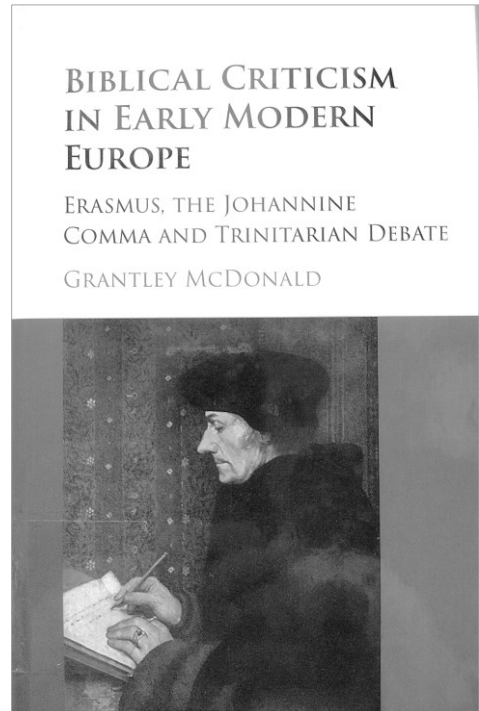
Erasmus, the Johannine Comma and Trinitarian Debate.

Cambridge University Press, Cambridge 2016,

ISBN 9781107125360, xviii + 384 old.

A Rotterdami Erasmus 1516-ban megjelentetett Újszövetség-kiadásának első változatáról szóló beszámoló hiányos volna az úgynevezett *comma Johanneum*, vagyis az 1Jn 5,7–8 igehely kérdésének megemlítése nélkül. E két verset így olvashatjuk a revideált Károli fordításában: „Mert hárman vannak, akik bizonyóságot tesznek a mennyben, az Atya, az Ige és a Szent Lélek: és ez a három egy. És hárman vannak, akik bizonyóságot tesznek a földön, a Lélek, a víz és a vér: és ez a három is egy.” A 7. versben tehát azt olvashatjuk az Atyáról, az Igéről és a Szentlélekről, hogy ők hárman tanúkként tesznek bizonyóságot a mennyben, viszont ők hárman egyek. A 8. versben pedig három földi tanúságtévőről van szó, akik szintén egyek. A 8. vers olvasásakor még az is, aki csak felületesen ismeri a keresztyén teológiai felfogást, azonnal felismeri, hogy abban a Szentháromság tanításáról van szó.

Ez a két vers évszázadokon át szolgált a szentháromságtan legmegbízhatóbb szentírasi bizonyítékaként. A Bibliában még több más helyen is találunk olyan helyeket, amelyek a Szentháromságra utalnak, viszont egyik sem olyan egyértelmű, mint János első levelének



fentebb idézett verse. Erasmus viszont kihagyta a *comma Johanneum*-nak nevezett versrészletet az Újszövetség első, 1516-os kiadásából, mert ez nem volt meg azokban a korai görög kéziratokban, amelyekre kritikai kiadását alapozta. Vagyis később ez a betoldás került a két versbe: „[...] a mennyben, az Atya, az Ige és a Szent Lélek: és ez a három egy. És hárman vannak, akik bizonyóságot tesznek a földön [...]”. Ez viszont olyan nagy fel-

háborodást váltott ki, amelyet heves viták követtek, úgyhogy ezeknek nyomán Erasmus végül is beemelni kényszerült e vitatott versrészletet a görög Újszövetség szövegének 1522-ben megjelent harmadik kiadásába. De amint az a szöveghez fűzött kommentárjából is kitűnik, fenntartotta kételyeit a versrészlet hitelességét illetően. Az újabb fordítások a betoldás nélküli görög szöveget követik a Nestle–Aland-féle kritikai kiadások alapján, ahogyan azt a 2014-ben kiadott református új fordításban is olvashatjuk: „Mert hárman vannak, akik bizonyosságot tesznek: a Lélek, a víz, a vér, és ez a három egy.”

A comma körüli vita csak a 19. században, a bibliai filológia szakszerűsödésével csillapodott, amikor az Újszövetség görög szövegének kutatói konszenzusra jutottak abban a tekintetben, hogy a vitatott szövegrészlet valóban késői betoldás. De amint azt McDonald is említi, még napjainkban is vannak olyan fundamentalista keresztény körök, amelyek a comma hitelessége mellett kardoskodnak.

Amint azt a könyv fülszövegében olvashatjuk, Grantley McDonald a Bécsi Egyetem posztdoktori ösztöndíjasa és az *I. Miksa kápolnája. Művészet és politika között* című kutatási projekt vezetője. Kutatói tevékenységének elismeréseként az Ausztráliai Humán Tudományok Akadémiája (Academy of the Humanities, Canberra) és a Praemium Erasmium Alapítvány (Amszterdam) díjával tüntették ki. Újabb munkái pedig a könyvnyomtatásra, a vallási radi-

kalizmusra és a cenzúrára összpontosítottak.

A történelemtudományok tárgykörében született doktori tézisét 2011-ben védte meg a Leuveni Egyetemen. Az itt ismertetett könyv ennek a doktori tézisnek a nyomtatott változata.

Grantley McDonald az Erasmus körül kialakult vitát és az Újszövetségének harmadik kiadásában visszatérő comma Johanneum-mítoszt mutatja be doktori dolgozatában. Számára Erasmus munkájának sokféle felhasználási (és visszaélési) módja lesz az a prizma, amelyen keresztül a comma Johanneumhoz fűzött kommentárok pusztá felsorolása társadalomtörténeté tágul dolgozatában, s így abba nyújt betekintést, hogy a nyugati keresztények miként viszonyultak a bibliakritika megjelenéséhez és felemelkedéséhez.

Miután a bevezetés rávezet a témára (*A szentháromság tanának megszületése*, 1–12. old.), a könyv öt fejezete kronologikus sorrendben tárgyalja a comma Johanneum kérdéskörét a 16. századtól a 19. századig. McDonald kizárólag Erasmusnak szenteli az első fejezetet (*Erasmus*, 13–55. old.). Itt ismertet meg azzal, hogy a szóban forgó betoldás miként került be Erasmus 1522-es harmadik Újszövetség-kiadásába, majd pedig az azt követő kiadásokba. McDonald kutatásban való jártassága már is itt is megmutatkozik, ugyanis új adatokat közöl a betoldást tartalmazó Montfortianus kódexről, és részletesen ismerteti azokat a kritikákat, amelyek Erasmust érték a comma kihagyása miatt. Tehát

ez a fejezet az Erasmus Újszövetség-kiadása és megjelenése által kiváltott ellenállást vizsgálja. Az Erasmus ellen megfogalmazott kritikákat részben az a félelem váltotta ki, hogy a Biblia megszokott szövegének megváltoztatása, azaz a comma Johanneum kihagyása egyrészt kétségeket, tévedéseket, másrészt személyes ellenségeskedéseket fognak szítani.

A második fejezet, amely *A comma Johanneum az Erasmus utáni 16. századi Bibliákban* címet kapta (56–70. old.), a legrövidebb a könyvben. Ebben a leíró fejezetben azt követhetjük nyomon, hogy Erasmus ellentmondásos, vagyis a beszúrást mellőző, majd azt később mégis a szövegbe visszahelyező eljárása miként tükröződött az Újszövetség 16. századi görög, latin, szír, arab, német és angol nyelvű kiadásaiban, és hogy a későbbi római katolikus vagy zwingliánus szövegszerkesztők commát mellőző vagy elfogadó döntése miként tükrözte a teológiai hagyományokon belüli fejleményeket.

A harmadik fejezet a comma teológiai jelentőségét vizsgálja a reformáció korában (*Arius szellemének feltámasztása. A comma Johanneum és a trinitárius vita a 16. században*, 71–116. old.). Ebben a fejezetben már megismerhetjük az eltérő véleményeket. Luther és Kálvin azt az álláspontot képviselte, hogy a comma nélkülözhető, ugyanis nem feltétlenül szükséges a szentháromságtan bizonyításához. Mások számára viszont nélkülözhetetlen fegyverré lett a szocinianizmus ellen.

Az antitrinitáriusok általában örömmel fogadták a comma Johanneum mellőzését, ugyanis éppen ez volt az a dogmatikailag annyira fontos és egyetlen passzus, amely összefoglalta a Szentháromság személyeit, és amelyet ellenfeleik olyan gyakran idéztek velük szemben. A comma eredeti értelmezését Fausto Sozzini (Faustus Socinus, 1533–1604), a korai antitrinitáriusok egyik kiemelkedő képviselője adta, aki a János első leveléhez írt kommentárjában, amely először 1614-ben jelent meg, azért foglalkozott a commával, mivel az általában szerepelt a szövegben, viszont feltűnt neki, hogy – bár néhány egészen pontos másolatban is megtalálható – a *legjobb* kéziratok nem tartalmazzák azt. Ezért szükségesnek tartotta megjegyezni, hogy a szövegrész helyes megértése érdekében előbb a 7. versben olvasható „a mennyben” kifejezést szükséges megmagyarázni, mert a szövegrész hagyományos olvasata mintha csak azt érzékeltetné, hogy a Krisztusról tanúskodó bizonyoságtevőknek két csoportja van: az egyik a mennyben, a másik pedig a földön tanúskodik. Sozzini azt állítja, hogy ez az értelmezés, amelyet eddig a legtöbb magyarázó követett, téves. Ezért inkább azt az olvasatot szorgalmazza, hogy a három földi tanú az Atya, az Ige és a Szentlélek mennyei létezéséről tesz tanúságot.

Grantley McDonald ebben a fejezetben ír a szűkebb pátriánkban, Erdélyben is tevékenykedő Giorgio Blandratáról (Blandrata György, 1515–1588), aki az

unitárius *ecclesia minor* egyik alapító tagja volt, és aki több kérdésben, így a szentháromságtannal kapcsolatos nézeteltérésekben is szakított a lengyel kálvinista egyház fő irányzatával. Erasmus commával kapcsolatos ellenvetései központi jelentőségűek voltak Biandrata számára, mivel rávilágítottak arra a következetlenségre, amelyet az egyházatyáknál lehet észlelni ebben a konkrét kérdésben. Mindazonáltal Biandrata, aki a saját álláspontját megkülönböztette az Ariusétól, arra is rámutatott, hogy azok, akik a mérhetetlenül művelt Erasmust Arius tévedéseivel vádolják, semmiféle türelmet nem érdemelnek.

A leghosszabb a 4. fejezet, amely *A polgárbáborítól a felvilágosodásig* címet kapta (117–278. old.). Ez a fejezet tehát a 18. század végéig, azaz John Miltonnal kezdve *A Római Birodalom hanyatlásának és bukásának története* (1776) szerzőjéig, Edward Gibbonig, illetve Richard Porsonig követi nyomon a comma kérdése körül kibontakozó vitákat Angliában.

A 17. század közepének zűrzavarában a szentháromságtant elutasító radikálisok gyakran hangsúlyozták a comma elvetésének szövegbeli okait. Ezzel szemben a vallási konzervatívok inkább a szentháromságtan, és így a teológiai és egyházi status quo erős szentírási bizonyítékaként védték a commát. John Milton egyik kiadatlan kéziratában utasította el a Szentháromság tanának bibliai és teológiai alapjait. Thomas Hobbes annak bizonyítása során idézte a com-

mát, hogy az Atya, a Fiú és a Szentlélek Isten miként „személyesítette meg” magát a történelemben Mózes, Jézus és az apostolok által. A 17. század második felében megújult az érdeklődés a bibliai filológia és a *textus receptus* következetes kritikája iránt. A londoni Polyglottát (1653–1675) hamarság követte Etienne de Courcelles (Curcellaeus, 1586–1659) görög nyelvű Újszövetségének zsebkönyvkiadása (1658), amelyet Jeremias Felbinger fordított le németre (1660). Azonban Courcelles és Felbinger erőfeszítései nem érték el céljukat, sőt mindkettőjüket azzal vádolták, hogy a filológiát az eretnység előmozdítására használják.

Richard Simon (1638–1712) a monumentális *Histoire critique du texte du Nouveau Testament* (1689) című könyvében bizonyította be, hogy a katolikus levelek prologusa nem Jeromos tollából származik. Ez a prologus azon szövegek egyike, amelyet a comma mellett hagyományosan az egyik legnyomósabb bizonyítéknak tekintettek a szentháromságtan alátámasztására. Megállapította, hogy a párizsi királyi könyvtárban és a Jean-Baptiste Colbert könyvtárában található görög bibliakéziratokból hiányzik a comma.

Richard Simon művének megjelenése egybeesett azzal a két vitával, amely a dicsőséges forradalom után pattant ki az anglikán egyház kebelében: az egyik a harminckilenc cikkely aláírása körüli vita, amely az alacsony egyházi whigek, a nonkonformisták integrációját akadályozta; a második pedig a trinitárius vi-

ta. Isaac Newton és körének több tagja, John Mill, William Whiston, Samuel Clarke, Thomas Emlyn, illetve Richard Bentley e két vita kontextusában vizsgálta a comma kérdését. Isaac Newton az Újszövetség két vitatott helyéről, az 1Jn 5,7–8-ról és az 1Tim 3,16-ról írt egy történeti beszámolót, amelyet levélben küldött meg barátjának, John Lockenak. Newton azt észrevételezte, hogy akárcsak a comma esetében, az 1Tim 3,16 görög és latin szövegében is szövegromlást lehet felfedezni. A *textus receptus*ban ezt olvashatjuk: και ὁμολογουμένως μέγα ἐστὶν τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί, amelyet a revidált Károli-fordítás így ad vissza: „És minden versengés nélkül nagy a kegyességnek eme titka: Isten megjelent testben”. Erasmus nézete szerint a *textus receptus* Θεός olvasatának az lehet a magyarázata, hogy „[...] az unciális kéziratban optikailag össze lehet téveszteni a ΘΣ (Θεός, »Isten«) *nomen sacrum* rövidítését a ΟΣ (»aki«) vonatkozó névmással, sőt azt is feltételezte, hogy az ortodoxok szándékosan változtatták meg a szövegrészt az ariánusok elleni küzdelmük során. [...] Bár Luther azt vallotta, hogy ő nem szövegkritikus, az 1Tim-ről tartott előadásában (1528) mégis elfogadta a kritikai észrevételt ebben a kérdésben, és anélkül, hogy hivatkozott volna Erasmusra mint forrására, ismertette Erasmus felvetését, hogy a Θεός antiarianus korrupció, és Erasmus azon következtetése mellett foglalt állást, hogy a őc volt az eredeti olvasat. Ezek a következte-

tések Newtonnak is tetszettek, aki egyértett Erasmus azon nézetével, hogy a keresztyén doktrína idővel korrupciónak volt kitéve, és hogy az athanáziuszi ortodoxia eltorzította az eredeti keresztyén Isten-felfogást.” (159. old.)

Míg Newtonnak néhány kollégája, például John Mill és Richard Bentley, ortodox teológiai álláspontot képviselt, addig másokat, például Samuel Clarkeot és különösen William Whistont elmarasztalt a konvent a hagyományos trinitárius hit megsértése miatt, és olyan magas egyházi toryk is, mint például Daniel Waterland és Jonathan Swift is bírálták őket.

John Mill Újszövetségének 1707-es nagyszerű kritikai kiadása nagymértékben ösztönzte a bibliai filológia művelését a 18. század elején. A kiadásnak voltak ugyan hiányosságai, amelyek főként a különféle kéziratok részleges, illetve nem mindenütt pontos összevetéséből származtak, viszont éppen ezek ösztönözték a teljesebb és pontosabb kritikai kiadások elkészítését. Ezen törekvésben jeleskedett Richard Bentley, Johann Albrecht Bengel, illetve Johann Caspar Wettstein, aki elkerülhetetlenül beleütközött a comma kérdésébe, amelyet sokan még mindig az ortodox trinitárius hit próbakövének tekintettek.

A könyv utolsó fejezete, amelynek címe *A jánoszi comma a bosszú 19. században* (279–314. old.), különös figyelmet szentel a legfontosabb szövegkritikusok, Karl Lachmann, Constantin von Tischendorf, Brooke Foss Westcott, Fenton John Anthony Hort és Samuel

Prindeaux Tregelles munkásságának, és bemutatja, hogy a római katolikus tanítóhivatal miként mérsékelte a comma védelmét, amikor szemben találta magát a modernizmussal.

Ebben a fejezetben három fő témát követhetünk nyomon. Először is azt ismerhetjük meg, hogy a modern filológia, valamint kodikológia, másként kódexen, azaz a kézírásos középkori könyvekkel és az ezekhez kapcsolódó írástörténeti kérdésekkel foglalkozó kutatás fejlődése miként vezette arra a hivatásos bibliakritikusok többségét, hogy a Biblia szövegének áthagyományozását lényegében ugyanúgy végezzék, akár csak bármely más irodalmi mű szövegét, és pedig függetlenül attól, hogy mit állítanak annak tartalmáról.

Másodszor arról olvashatunk ebben a fejezetben, hogy a bibliakritika szakszerűvé válása miképpen váltotta ki mindazok riadalmát és ellenszenvét, akik attól tartottak, hogy a *textus receptus* szövegbeli stabilitásának megkérdőjelezése elkerülhetetlenül vezet a tanítás, az erkölcs és az egyház tekintélyének eróziójához.

Végül pedig azt ismerhetjük meg ebben a fejezetben, hogy a különböző oldalak képviselői mire használták a comma történelmi narratíváját. Bár a viták többsége protestáns kontextusban zajlott, a comma kérdése fontos szerepet játszott abban a modernista válságban, amely az 1900 körüli évtizedekben érte a római katolikus egyházat.

Ahogy Grantley McDonald korunk felé közeledik, könyvének alfejezetei

egyre rövidebbek. Aki pedig azt reméli, hogy meg fogja tudni, miként kapcsolódik a comma olyan kérdésekhez, mint az abortusz vagy éppen az azonos neműek házassága, mert hát a szerző ígéretet is tett erre a bevezetés 10. oldalán, ebben a tekintetben vajmi kevés eligazítást fog találni.

A vitát nagyrészt egy filozófiai kérdés mozgatja: hogyan viszonyul egymáshoz az igazság természete és a csalás? Ez különösen kényes kérdés a Bibliával kapcsolatban, amelyben azt olvassuk, hogy a teljes Szentírás Istentől, az igazság forrásától ihletett, bár hogyan is értelmezzük ezen ihletettség pontos természetét és mechanizmusát.

A Codex Montfortianus tudományos vizsgálatának eredményei azt bizonyítják, hogy a comma beiktatása éppen Erasmus 1516-ban kiadott szövegének megcáfolása érdekében történt, és tulajdonképpen a nagyobb igazság szolgálatában végrehajtott jámbor csalás volt. De szolgálhatja-e az igazságot a csalás? Hitelét veszti-e az igazság, ha annak védelmezői jámbor csaláshoz folyamodnak?

Nagyon lényegesek a könyv fejezeteit követő *Következtetés* (312–314. old.) gondolatai. Ezért hadd zárja ezt az ismertetést néhány innen kiemelt mondat olvasóink érdeklődésének felkelése érdekében.

„Az az ellenséges magatartás, amelyet a comma Johanneum váltott ki az elmúlt ötszáz esztendő folyamán, jól szemlélteti, hogy mennyire fontos tud lenni néhány szó azok számára,

akik attól tartanak, hogy maga az isteni lényeg veszhet el örökre akkor, ha e szavak edénye összetörik vagy pedig elvész.” (312. old.)

„De talán az a legmeglepőbb dolog a comma Johanneummal kapcsolatban, hogy még mindig nagyon is él. Egy évszázaddal ezelőtt Adolf Jülicher még magabiztosan kijelenthette: »Túl nagy hűhót csapunk a comma Johanneum körül, mert ez csak egy ártalmatlan parazita a Szentírás testében.« De Jülicher tévedett. Az elmúlt fél évszázadban a kérdést a fundamentalisták élesztették fel, és ez dacszöveggé lett a szövegkritikával, valamint a liberális humanizmussal szemben. [...] A fundamentalisták által működtetett honlapok tucatjai még mindig a tudatlanság, a féligazságok és félinformációk keverékével házalnak a comma szövegbeli státuszáról, és olyan érveket, illetve szövegeket idéznek, amelyeket százötven évvel ezelőtt döntő módon megcáfoltak. Az olyan befolyásos fundamentalisták, mint például Edward F. Hills, Jack Moorman és Peter Ruckman nem tesznek mást, mint azt, hogy téves értelmezéseket terjesztenek a bibliakritika céljairól és eredményeiről, és azt sugallják, hogy a comma kritikai elutasítása valami olyan összeesküvés része, amely a becsületes bibliaolvasó embereket akarja megtevesztetni. Ennek az álláspontnak a háttérében az a félelem rejlik, hogy a biblikus tudományosság elkerülhetetlenül felmorzsolja a hitet és az erkölcsöt.” (313–314. old.)

De van ennél még rosszabb is, és pedig az, hogy a bibliakritikával szemben tanúsított fundamentalista hozzáálláshoz minden esetben agresszív és konzervatív társadalmi üzenet társul.

„Egy internetes blogger azzal zárja a comma védelmét, hogy a modern kiadásokból való elhagyását »álnok« szövegkutatók, »hazug homoszexuálisok, homoszexuális szimpatizánsok, abortuszpártolók, feministák, szocialisták és Krisztust tagadó hitehagyottak« irányították. A comma kérdése tehát nem csupán a bibliatudomány évkönyveinek egyik poros fejezete, hanem azoknak a kulturális és vallási konfliktusoknak mikrokozmosza, amelyet éppen most élünk.” (314. old.)

A fenti példák azt mutatják, hogy a fundamentalizmus nemcsak a bibliatudománnyal szemben tanúsít ellenséges magatartást, hanem rombolja a társadalmi rendet is. Ezért nekünk, akik tudományos közösség tagjai vagyunk, ébereknek kell lennünk, és fel kell szólalnunk, ha azt észleljük, hogy némelyek olyan módon élnek vissza a történelmi és szövegbeli adatokkal, hogy az már egész vállalkozásunkat veszélyezteti.

A következtetéseket függelék követi, amelyben azoknak a megjegyzéseknek a fordítását olvashatjuk, amelyeket Erasmus a comma Johanneumhoz fűzött 1516 és 1535 között.

Ilkei Lóránd